

‘Op den akker des doods, waar allen gelijk worden ...’

Citation for published version (APA):

Heemels, M. (2016). ‘Op den akker des doods, waar allen gelijk worden ...’: begraafcultuur in Roermond 1870-1940. [Maastricht University]. Uitgeverij Verloren. <https://doi.org/10.26481/dis.20160916mh>

Document status and date:

Published: 01/01/2016

DOI:

[10.26481/dis.20160916mh](https://doi.org/10.26481/dis.20160916mh)

Document Version:

Publisher's PDF, also known as Version of record

Document license:

Unspecified

Please check the document version of this publication:

- A submitted manuscript is the version of the article upon submission and before peer-review. There can be important differences between the submitted version and the official published version of record. People interested in the research are advised to contact the author for the final version of the publication, or visit the DOI to the publisher's website.
- The final author version and the galley proof are versions of the publication after peer review.
- The final published version features the final layout of the paper including the volume, issue and page numbers.

[Link to publication](#)

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal.

If the publication is distributed under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the “Taverne” license above, please follow below link for the End User Agreement:

www.umlib.nl/taverne-license

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us at:

repository@maastrichtuniversity.nl

providing details and we will investigate your claim.

Conclusie: de begraafplaats als 'spiegel' of 'microkosmos'

In de internationale wetenschappelijke literatuur over begraafcultuur bestaat consensus over het 'spiegelkarakter' van negentiende- en begin twintigste-eeuwse begraafplaatsen. Begraafplaatsen zouden een 'spiegel' zijn van de samenleving waarvoor ze als dodenakker dienden, een 'microkosmos' van de levende stad. De term 'necropool' verwijst, al dan niet bewust, naar deze typering. Voor dit proefschrift is op basis van een concreet voorbeeld, de Roermondse begraafplaats 'Nabij Kapel in 't Zand', onderzocht in hoeverre de typering van de begraafplaats als 'spiegel' terecht is.

In het tweede hoofdstuk werd vastgesteld dat verschillen in rituelen rond begraven in de christelijke begraafcultuur al vroeg voorkwamen. Het gebruik van begraving *ad sanctos* leidde tot verschillende graflocaties voor aanzienlijke en minder aanzienlijke gelovigen. In de ligging van laatste rustplaatsen ten opzichte van martelaren en elkaar weerspiegelde zich zo al vanaf de vroege Middeleeuwen de sociale structuur van christelijke samenlevingen. De verplaatsing van kerkhoven uit het centrum van steden die na de Reformatie, maar vooral vanaf het einde van de achttiende eeuw haar beslag kreeg, maakte geen einde aan de verschillen in begraven. Integendeel: hoewel verlichtingsideeën het gelijkheidsideaal ook op begraafplaatsen beoogden te verwezenlijken, werden negentiende-eeuwse begraafplaatsen het toneel van burgerlijk zelfbewustzijn en statusvertoon. De Roermondse begraafplaats was daarop allesbehalve een uitzondering. Vanaf 1857-1858 bestond er een verschil tussen huur- en koopgraven, vanaf 1870 een indeling in drie begraafklassen. Sociale verschillen tussen mensen konden op die wijze worden geformaliseerd. Een graf in de eerste begraafklasse en dichtbij de Bisschoppenkapel in het centrum van de begraafplaats was gewild. Bronnen zoals de gemeenteraadsnotulen, de begraafregisters, gegevens over de verkoop van grafruimten en onderzoek op de begraafplaats zelf tonen aan dat de Roermondse 'burger' graag begraven werd bij de mensen in wier kringen hij ook bij leven had verkeerd. De Roermondenaren die daarvoor niet de financiële middelen hadden, bleef de keuze voor een huurgraf, niet zelden een gratis graf in de begraafklasse 'III onvermogend' of – later – IV. De Roermondse begraafplaats leent zich daarom uitstekend voor een onderzoek naar het 'spiegelkarakter' van negentiende- en vroeg twintigste-eeuwse begraafplaatsen.

CLASSIFICATIE

In het vierde hoofdstuk stond de vraag centraal in hoeverre de begraafplaats 'Nabij Kapel in 't Zand' in sociaal opzicht kan worden gezien als 'spiegel' of 'microkosmos' van de Roermondse samenleving. Steekproeven met als belangrijkste bron de begraafregisters uit de

periode 1870-1940 lieten zien dat er een duidelijk verband bestond tussen de geclassificeerde begraafplaats op de begraafplaats en de diverse HISCO-beroepsklassen. In de hoogste begraafklasse werd in het steekjaar 1880 onmiskenbaar de stedelijke elite begraven, terwijl in de laagste begraafklasse 'III onvermogen' het grootste deel van de begravenen afkomstig was uit de beroepsklasse van laag- en ongeschoolde *manual workers*. De Roermondse sociale structuur werd aan het einde van de negentiende eeuw overduidelijk weerspiegeld in de geclassificeerde begraafplaats, een conclusie die de beweringen in de wetenschappelijke literatuur over het 'spiegelkarakter' van begraafplaatsen op niet mis te verstane wijze ondersteunt. De begraafplaats was een 'microkosmos' van de stedelijke samenleving, zelfs op zulke wijze dat bepaalde Roermondse straten op de begraafplaats 'gelokaliseerd' kunnen worden. De bewoners van de chique Swalmerstraat en Boulevard rusten – soms letterlijk – naast hun burens in de straat op het eerste klasse-gedeelte van de begraafplaats. In begraafklasse III vonden relatief veel bewoners van de Kruisherenstraat en de Begijnhofstraat hun laatste rustplaats. Van de begravenen uit de Kruisherenstraat was tijdens het steekjaar 1895 90 procent zuigeling. Hoewel velen van hen slechts een houten kruisje of geen grafteken kregen en hun graf op de begraafplaats dus niet meer herkenbaar aanwezig is, verraden de begraafregisters de beroerde omstandigheden waaronder men destijds in deze straat moet hebben geleefd. Uit de Roermondse necropool rijst zo het beeld op van de stad Roermond en het leven in haar sociaal sterke en zwakkere straten aan het einde van de negentiende eeuw.

De verandering in de sociale structuur van de stad gedurende de onderzoeksperiode kon eveneens worden afgelezen uit de begraafregisters. Middenstanders of winkeliers en andere vertegenwoordigers van de middengroepen wonnen aan belang, een ontwikkeling die zich vertaalde naar het vanuit een tamelijk statische situatie in 1880 geleidelijk 'langs de begraafadder omhoogklimmen' van deze groep. Gedurende de periode 1870-1940 nam het belang van Roermond als regionaal verzorgingscentrum, als winkelstad, gestaag toe. Steeds meer Roermondse uit de middengroep – en vanaf het tweede decennium van de twintigste eeuw ook uit lagere beroepsklassen – zochten en vonden een graf in met name de tweede begraafklasse. Zij konden dat niet alleen betalen, maar wilden het ook; de onderzoeksresultaten weerspiegelen óók het streven naar een graf in een duurder begraafklasse. Veel van deze graven in begraafklasse II zijn nog zichtbaar aanwezig en vormen het fysieke bewijs voor de bewering dat de Roermondse begraafplaats ook in dit opzicht kan worden beschouwd als 'microkosmos van de Roermondse maatschappij'.

Alleen het eerste klasse-gedeelte van de begraafplaats was tegen het einde van de onderzoeksperiode, in het steekjaar 1930, een 'stenen archief' geworden. Ook dit gedeelte was in toenemende mate bereikbaar voor Roermondse uit de lagere beroepsklassen en, in het licht van de vraagstelling van dit proefschrift belangrijker, de laatste rustplaats van steeds meer mensen die niet in Roermond geboren waren of geleefd hadden. Vanwege hun permanente karakter weerspiegelden de 'eeuwigduurende' familiegraven die – na 1858 en grotendeels vóór 1900 – waren aangelegd de veranderende sociale verhoudingen in de stad veel minder. Dit laat echter onverlet dat het 'spiegelkarakter' van de begraafplaats kon worden aangetoond door classificatie (begraafklassen) en sociale stratificatie (HISCO-beroepsgroepen) met elkaar in verband te brengen.

RITUELEN

Stond in het vierde hoofdstuk de begraafplaats centraal, in het vijfde cultureel-religieuze hoofdstuk werden de Roermondse rituelen rond overlijden en begraven onderzocht. De *rites de passage* die gereconstrueerd konden worden en verbonden met de steekgegevens uit het voorgaande hoofdstuk laten het beeld zien van een stad waarin doden niet op gelijke wijze werden behandeld. Emile Seipgens sprak rake woorden in zijn gedicht 'Et geldj'. Sociale verschillen tussen Roermondse kerken kwamen tot uiting in een serie rituelen die begon met de aangifte van het overlijden en eindigde met missen voor het zielenheil van de overledene. De Roermondse bovenlaag, grofweg de groep die de hoogste vier HISCO-beroeps categorieën bevolkte, maakte vooral gebruik van de meer publieke rituelen in de liminale periode: overlijdensberichten in de lokale kranten, de begrafenisstoet en de drukbezochte begrafenis- en uitvaartdiensten in de Roermondse kerken. Met name de begrafenisstoet bevestigde voor alle betrokkenen de bestaande maatschappelijke verhoudingen. De toeschouwers kregen als het ware een spiegel van de stedelijke orde voorgehouden. Er bestond een evenredig en systematisch verband tussen de begraafklasse op de begraafplaats en de klasse van de begrafenis- of uitvaartdienst. En dat werd niet alleen duidelijk uit de illustratieve casus van Louis Geradts. Statusbewustzijn werd door een herkenbare groep Roermondse tot uitdrukking gebracht in een overlijdensaangifte door twee officiële aansprekers, in een overlijdensbericht in de krant, in een langduriger opbaren van de overledene, een duurder begrafenisdienst, een duurder grafen in (meer) missen voor het zielenheil. De helft of meer van de uitvaarten – in 1895 zelfs 75 en in 1930 67 procent – vond in de vier steekjaren telkens plaats voor overledenen uit de hoogste HISCO-beroepsklasse.

Missen voor het zielenheil via fundaties waren nog duidelijker weggelegd voor Roermondse uit de hoogste beroepsklasse, sterker, voor een kleine groep Roermondse, deel uitmakend van de plaatselijke elite. Voor het zielenheil van het overgrote deel van de Roermondse bevolking werd niet openlijk gebeden. De rituelen rond dood en begraven kunnen, net als de begraafplaats, zonder enig voorbehoud worden beschouwd als een 'spiegel' van de Roermondse samenleving gedurende de onderzoeksperiode. Het gedicht van Seipgens is een zeldzame en welkome verbreking van wat Michel Vovelle de *histoire du silence* heeft genoemd, maar vormt geen noodzakelijk bewijs voor de bewering dat niet alle Roermondse op dezelfde wijze naar het paradijs werden geleid; de Roermondse *rites de passage* tussen 1870 en 1940 spreken klare taal. De conclusies op basis van de steekproeven voor het vierde hoofdstuk worden daarenboven krachtig onderschreven door de vaststelling in het erop volgende hoofdstuk dat, net als bij het begraven in klassen op de begraafplaats, gedurende de onderzoeksperiode ook meer en meer werd gekozen voor duurder begrafenisdiensten. Classificatie werkte als een spiegel, zowel op de begraafplaats als in de kerk.

GRAFMONUMENTEN

Het omvangrijke veldonderzoek naar grafmonumenten en hun stijlen op de Roermondse begraafplaats voor het zesde en zevende hoofdstuk toonde aan dat zij een diversiteit aan kunststijlen herbergt, maar dat het neoclassicisme gedurende de periode 1870-1940 de

overheersende grafstijl was. Het beeld dat de begraafplaats 'Nabij Kapel in 't Zand' laat zien, komt overeen met wat eerdere onderzoekers vaststelden voor begraafplaatsen in dezelfde periode in Noordwest-Europa en aan de noordoostkust van de Verenigde Staten. Het gegeven dat voorvechter van de neogotiek Pierre Cuypers in 'zijn' stad betrokken was bij de eerste uitbreiding van de begraafplaats in 1857-1858, is aan de grafstijlen op de begraafplaats niet herkenbaar. De neogotiek behelst er slechts 4 procent van de grafstijlen en weerspiegelt daarmee bepaald geen invloed van de Roermondse bouwheer. Het laat de houding van de Roermondenaren zien, die hun katholiciteit niet hoefden te bewijzen door de keuze voor neogotische grafmonumenten. Het onderzoek voor dit proefschrift toont aan dat beweringen over een dergelijke keuze in eerder onderzoek naar begraafcultuur in het Rijnland op zijn minst twijfelachtig zijn. Die conclusie wordt bevestigd door het eveneens uit dit onderzoek voortkomende gegeven dat Roermondse klerikalen en liberalen aan het einde van de negentiende eeuw noch voor van elkaar afwijkende grafstijlen kozen, noch dichter dan de ander bij de Bisschoppenkapel werden begraven. Religieuze en politieke motieven waren niet bepalend voor de keuze van grafstijl en -locatie. Ook een verband tussen de sociale positie van de overledene – op basis van de HISCO-beroepsklassen – en grafstijl kon niet worden aangetoond.

Het 'spiegelkarakter' van de Roermondse begraafplaats kwam dus duidelijk niet tot uitdrukking in de keuze van grafstijlen. Sociale motieven speelden slechts een rol bij het kiezen van een graflocatie, een op de begraafplaats zichtbare, door de Roermondse bronnen schaars maar in de literatuur breed ondersteunde constatering. Een bij voorkeur groot graf(monument) op een zichtlocatie, in de Roermondse situatie aan de hoofdallee of in de directe nabijheid van de Bisschoppenkapel, was uiterst gewild, los van politieke voorkeur of de mate van katholiciteit. In dat opzicht vormt de begraafplaats geen 'spiegel' of 'microkosmos'; verschillen van inzicht tijdens het leven leidden onder de Roermondse bevolking – vrijwel volledig katholiek – niet tot verschillen in grafstijl of -locatie. De kleine protestantse en joodse bevolkingsgroepen hadden elk hun eigen gedeelte op de begraafplaats en lijken de neogotiek als grafstijl gemeden te hebben. Dat hun overwegende keuze voor het neoclassicisme een anti-keuze was, staat echter niet vast.

Was de Roermondse begraafplaats dan vanuit de kunsthistorische invalshoek gezien geen 'spiegel' van de Roermondse samenleving? Het onderzoek naar een klein aantal graven die werden beschreven als voorbeeld van de diverse grafstijlen bracht aan het licht dat Roermondse kunstenaars en vaklui verantwoordelijk waren voor het maken van een deel van deze grafmonumenten. In enkele gevallen was er zelfs sprake van een volledig Roermondse coproductie. En dat verbaast niet: Roermond was in de periode 1870-1940 een centrum van (kerkelijke) kunstnijverheid dat in Nederland nauwelijks gelijken kende, een gegeven dat mede te danken was aan de katalyserende rol van Pierre Cuypers en zijn kunstwerkplaatsen. Hoewel verder onderzoek naar de activiteiten van Roermondse kunstenaars en vaklui op de begraafplaats gewenst is, kan gesteld worden dat de begraafplaats 'Nabij Kapel in 't Zand' in dat opzicht een 'microkosmos' van de Roermondse samenleving was.

Lynn Macgill constateerde in 2009 dat tot dan toe geen wetenschapper had geprobeerd het veronderstelde ‘spiegelkarakter’ van begraafplaatsen te onderzoeken, iets dat volgens haar wel zou moeten gebeuren.¹ Dit proefschrift is een antwoord op haar oproep. Het ervoor verrichte onderzoek toont aan dat de Roermondse begraafplaats ‘Nabij Kapel in ’t Zand’ – in ieder geval tijdens de periode 1870-1940 – prima pastte in het in de literatuur veronderstelde karakter van de negentiende-, vroeg twintigste-eeuwse begraafplaats als ‘spiegel’ of ‘microkosmos’. Gedeeltelijk zichtbaar tot op de dag van vandaag, gedeeltelijk via een reconstructie met behulp van de begraafregisters kon worden vastgesteld dat sociale verschillen na de dood op de Roermondse begraafplaats duidelijk zichtbaar bleven. Aan Jacobus Craandijks uitspraak dat daar ‘allen gelijk worden’ mag op basis van dit onderzoek op zijn hoogst een symbolische betekenis worden toegekend.

In het onderzoek voor dit proefschrift werden de begraafplaats en de begraafcultuur gebruikt om een beeld op te roepen van de samenleving die Roermond gedurende de onderzoeksperiode was: een provinciestad waar men niet voorop liep als het om vernieuwing ging, waar het katholicisme zo diep geworteld was dat je na je dood niet hoefde te bewijzen dat je katholiek was, maar waar de gemeente en de kerk tegelijkertijd door begraafklassen op de begraafplaats en in geclassificeerde begrafenisdiensten, uitvaarten en missen voor het zielenheil sociale verschillen tussen Roermondse inwoners mee in stand hielpen houden. Het was een stad waarin de standsbewuste, statusgevoelige inwoner alle kansen kreeg zijn sociale positie te etaleren en te onderstrepen, niet in de laatste plaats in de rituelen na het overlijden of op de begraafplaats. Deze studie onderstreept het beeld in de literatuur over Roermond. Nissen en Van der Bruggens ‘standenstad met een “proletarische achterhoede”’ is zeker ook, hoewel anno 2016 niet meer volledig zichtbaar, te vinden op de begraafplaats ‘Nabij Kapel in ’t Zand’. De spiegel is beschadigd door de tand des tijds, maar heeft zijn karakter niet verloren.

1 Macgill, *A spectacle of the respectable*, 55.